

Om det teologiske miljø i Ribe Domkirke på Langgaards tid

Elof Westergaard

I Bendt Viinholt Niensens fine biografi *Ruud Langgaard Den ekstatiske Outsider* og i den lille smukke bog i Taarnborg serien *Rued Langgaard versus Laub* kan man godt få det indtryk, at Ribe er verdens ende.

I Viinholdt Niensens biografi er overskriften for kapitlet om Ruud Langgaards ophold her i Ribe: Eksil i Ribe. Og for Mogens Wöldike og andre, der gerne så Ruud Langgaard væk fra Købehavn¹, var det givetvis opfattelsen. Man havde tænkt, at der nok var en chance for, at her i Ribe holdt man fast i det gamle. Mogens Wöldike fremmede derfor som kirkeministeriets konsulent ved organistansættelser Langgaards exit til Ribe. Der i Ribe var nok plads til én, som ikke fulgte med tiden, dvs. til en romantiker af den gamle skole, en, som ikke spille med på Laubsskolens fornyelse af den danske kirkesang. Ribe var umiddelbart Langgaards eksil, og sådan så det vel også delvist ud set ud fra hans egen selvforståelse.

Langgaard kom som bekendt til Ribe i 1940, og han virkede her frem til 1952. Han kom til den langstrakte Ribe stift, som går fra Thorsminde i nord til den tyske grænse, og han kom i en tid, som de første år blev præget af besættelsen, 1940-45, og i en periode, hvor stiftet også fejrede sit 1000 års jubilæum i 1948.

Langgaard var således domorganist under to biskopper, henholdsvis Carl Immanuel Scharling, som var biskop fra 1939-49 samt i de sidste år under Morten Christian Lindegaard, som var biskop i Ribe fra 1949-56. I den første del af perioden hed stifts- og domprovsterne Carl Arnold Risgaard. Han virkede indtil 1944, og blev så afløst af Dr. Martin Villiam Grønbæk, som bestred stillingen som domprovst helt frem til 1966. Sidste nævnte Grønbæk forestod også begravelsen af Langgaard.

¹Langgaard versus Laub, s.7

Nu kan et teologisk miljø næppe fuldt ud tegnes af biskoppen², men i den korte tid, som her er til rådighed i dag, er der god grund til at trække netop biskop Carl Immanuel Scharling frem samt her også kort nævne domprovsten Martin Wilhelm Grønbæk. To meget forskellige, men for mig at se dygtige samtidsteologer, som med deres virke og arbejde næppe kan siges at have taget ophold i noget eksil.



Carl Immanuel Scharling

I forhold til årets tema Langgaard og Gade er der grund til i særlig grad at beskæftige sig med biskop Carl Immanuel Scharling. Ikke mindst pga. hans teologiske arbejde med Grundtvig og Romantikken. Et arbejde, som også binder en sløjfe til netop dette års Langgård festival.

Også de kortfattede oplysninger, som jeg har bidt mærke i i Langgaardbiografien, om forholdet mellem Langgaard og netop Scharling, knytter på en særegen måde de to sammen.

Scharling kom, nævner Bendt Viinholt Nielsen, modsat domprovst Grønbæk godt ud af det Langgaard. Det kan skyldes, at biskoppen trods alt ikke har haft så meget dagligt samarbejde med organisten som domprovsten. Men Scharling, som kom fra et akademisk professor hjem på

² Ribe stift har grænse med Tyskland, og Krigen og besættelsen satte naturligvis sine spor.

Andre emner, som her kunne nævnes er:

I Ribe Stiftsbog i 1942 skrev Scharling: Vi ser for os i disse Tider en Verden i Ruiner, som maa vække vor Forfærdelse. Hvad forestaar der ikke af genopbygningsarbejde i det gamle Europa. Og da krigen sluttede nævnte Scharling de to dræbte præster fra stiftet under krigen, præsten og dramatikeren Kaj Munk, som blev dræbt af tyskerne i januar 1944, og Pastor Bentzen sognepræst ved Zionskirke i Esbjerg. Han nævner desuden, at en række præster måtte gå under jorden eller som f.eks. salmedigteren K.L. Aastrup, der var præst i den nordlige del af stiftet, måtte flygte til Sverige. Scharling skriver fåmælt og kort om krigens tid, men skriver dog i sin indledning til den store udgivelse i 1948 om Ribe stift i 1000 år, at: "Nationalt stod kirken godt her i stiftet, kun yderst få svigtede" ².

Noget andet, som prægede Ribe stift i Langgaards periode var, at der var stiftet var præget af en stærk foreningsliv, stærke højskoler og ret så stærke konventer. Ikke mindst i det sønderjyske var man optaget af arbejdet med en ny salmebog (mere end spørgsmålet om laubs reformer). Her var spørgsmålet, som altid også et spørgsmål om flere nye salmer, men måske her i højere grad ønsket om en fælles salmebog. Efter Genforeningen i 1920 arbejdede man for, at komme af med den sønderjyske salmebog og få en fælles ny dansk salmebog, sådan som det skete i 1953.

Frederiksberg, var selv musikalsk interesseret og jeg tænker, han havde en arv med sig meget lig den, som Langgaard bragte med sig, eller i alt fald havde en forudforståelse for den verden og det musikalske udtryk, som Langgaard repræsenterede.

De to, Scharling og Langgaard, havde ifølge Viinholt Nielsen respekt for hinanden. Viinholt skriver:

Hvis der blev talt kritisk om domorganisten kunne Scharling afbryde enhver diskussion ved at sige: "For mig er det som om selveste J.P.E. Hartmann sidder ved orglet, når Langgaard spiller".³

Og her har vi jo så faktisk en forbindelse mellem Langgaard og Gade, for så vidt Gade jo netop i sit første ægteskab blev gift med Hartmanns datter og fik to børn med hende.

(Jf. Esbens ord om familieskabet mellem Langgaard og Gade)

"For mig er det som om selveste J.P.E. Hartmann sidder ved orglet, når Langgaard spiller" Hvad Scharling får sagt med sin sammenligning af Langgaard med Hartmann er, at Langgaard har krav på respekt.

Desuden får Scharling også indirekte sagt, at Hartmann, og den senromantiske tone, som Hartmann vel endte med at repræsentere, også har sin ret.

Scharlings respekt for Langgaard beroede så også, tænker jeg, på det forhold, at Scharling gennem sit teologiske arbejde og det projekt, som fyldte i en stor del af hans embedsperiode i Ribe, nemlig Grundtvig og romantikken, havde øje for det romantiske.

Da jeg blev biskop for godt tre år siden fik jeg en opringning af nu afdøde biskop Lindegaard fra Haderslev, søn af den gamle Ribe biskop Morten Christian Lindegaard, som bestred embedet fra 1949-56. Lindegaard fortalte mig her om sin egen fars tid her i Ribe, men han fortalte egentlig mest om Scharling. Scharling, fortalte han, havde ikke kørekort, men han blev så kørt ud i stiftet et par gange om året, og han holdt der et foredrag om Grundtvig og Romantikken. Menighederne kunne så spørge til foredraget, inden han blev kørt hjem igen.

³ Den ekstatiske outsider, s.264, citeret fra Tage Nielsen Dansk Musiktidsskrift, nr.7-8, 180-82.

Uanset, hvor meget der er anekdote i den historie, så er det i alt sandt, at Scharling i den periode, han var biskop her i Ribe, var stærkt optaget af Romantikken, Grundtvigs forhold til Romantikken.

Scharling beskrives ofte som vennesæl og favnende, mens Langgaard vel nærmest må beskrives som kantet, uforsonlig og stridbar, en opfarende og ærekær særling, men de to havde en fælles sans for romantikken, og det må have givet, tænker jeg, Scharling, en også særlig sans for Langgaards musik. Tanken om musikkens rolle og Langgaards tanke om sammenhæng mellem Kristus, kirke og kunst kan ikke have været Scharling helt fremmed.

Vita

Kort om Scharling og hans levned og virke.

Carl Immanuel Scharling blev født i 1879 på Frederiksberg, født ind i en akademisk familie. Faderen var professor Henrik Scharling.

Carl blev student fra Metropolitanskolen i 1897 og uddannet teolog fra Københavns Universitet i 1904. Han blev i 1917 dr. phil på en afhandling om Paulus' kirkebegreb og dets forhold til jødisk religion og hellenistisk mystik⁴. Han bestred mange tillidsposter og blev siden stiftsprovst i Ribe og efter et kort ophold i Roskilde, biskop i Ribe i 1940.

Scharling var akademisk velfunderet, en god formidler, et organisationsmenneske og samtidigt initiativrig. For præcist halvfjers år siden tog han en aften i bispeboligen her i byen sammen med en række andre Grundtviginteresserede (og deriblandt også domprovst Grønbæk) f.eks. initiativ til at oprettelsen af Grundtvigstudier.

⁴ *Ekklesiabegrebet hos [Paulus](#) og dets Forhold til jødisk Religion og hellenistisk Mystik*, 13. [Paulus](#) De forskellige ejndommelige Begreber er Udtryk for den samme store Grundtanke, en teologisk Grundidé, der nøje dækker hans praktiske religion. Følelsen af, at denne verden og dens Magter ikke rummer andet end den dybeste Elendighed for mennesket, en hed Længsel efter den kommende Verden, der i eet og alt betegner Modsætningen til den nuværende, en mægtig Oplevelse af, at denne nye Verden allerede er brudt ind i den gamle ved Kristi Død og Opstandelse og er tilstede i 'Livets Aand' og en sejrsvikende Forvisning om deri at have Pant paa delagtighed i den kommende Herlighed med Legemets Opstandelse og et evigt Liv – det er Paulus' Religion, der har fundet et saa kraftigt og karakteristisk udtryk i hans teologi.

Værker

De centrale værker i Scharlings forfatterskab er afhandlingen *Ekklesiabegrebet hos Paulus og det forhold til jødisk religion og hellenistisk mystik* fra 1917, men mere relevant i vores sammenhæng i dag er afhandlingen *Grundtvig og Romantikken belyst ved Grundtvigs forhold til Schelling* fra 1949 samt arbejdet med Grundtvigs eskatologi fra 1951 *Kristi genkomst og kødets opstandelse. Det eskatologiske hos Grundtvig*.

Fælles for disse værker, udover at de forekommer mig forbavsende friske i sproget, er Scharlings optagethed af samspillet mellem menneskeliv og kristenliv. Scharling vægtede et stadigt samspil mellem teologiens kerne (det, som kristentro handler om og forkynder) og så en vidde og åbenhed overfor menneskets religiøse erfaringer.

Hos Scharling møder man både kritik af kirken, når det almenreligiøse (en arv fra eller tone af hellenisme og romantik) tager fokus fra det egentlige, men samtidig også en vedvarende kritisk tone overfor den kirke, som isolerer sig fra det, som rører sig i menneskers liv.

Scharlings far Henrik Scharling havde været en stærk kritiker af Grundtvig, men Carl Immanuel Scharling blev stærkt optaget af samme Grundtvig.

I værket *Grundtvig og Romantikken* redegør Scharling for, hvordan Grundtvig først blev tiltrukket af romantikken (gennem Steffens og andre) for siden at tage afstand fra den, dog på en sådan måde, at den fortsat levede i Grundtvig og satte sit præg på hans digtning og teologi.

Mennesket lever i en mellem tilværelse her i det timelige, hvor de timelige kår og evighedsmålet ikke, med Scharlings egne ord, restløst går op i hinanden. Her i verden er der brug for både fokus og bredde⁵ Bredden forstået som plads til det enkelte menneskes forestillinger. De har berettigelse, så længe de ikke ligefrem er ukristelige.

Her er hos Scharling finder vi altså både kritik af romantikken, den romantiske arv fra det 19. århundrede, men samtidig vægter han også, at den fortsat får plads.

I afslutningen af Scharlings *Grundtvig og Romantikken*, som stadigvæk er en meget læsværdig bog, skriver Scharling prægnant og stadig aktuelt:

⁵ Ribe Stiftsbog 1946,6

Naar Kristentroen og Romantikken tager Livtag hos Grundtvig, er det Kristentroen, der har Overhaand. Den er det, som giver ham det faste Staasted i Liv og i Død. Og Kristendom vil for Grundtvig sige den historiske Kristendom, den, som er forkyndt af Apostlene, bevaret i Menighedens Tro og Bekendelse, herligt bragt for dagen ved Luther; den Kristendom, der forkynder Gud, som den handlende Gud, og som samler sig om Troen paa den korsfæstede og opstandne Jesus Kristus som `den eneste vej til Guds Rige og de levendes land`.

Fra dette Staasted maatte Grundtvig sige nej til Romantikken og dens Drømmeverden, dens Forsøg paa ved Meneskeandens egen Kraft at knytte Forbindelsen med det himmelske, dens Miskendelse af Menneskefaldet og den Dødens Magt, som var dets Følge. Men fra Mødet med Romantikken har Grundtvig bevaret de Tilskyndelser, der førte hans Blik ud i det vide Menneskeliv og Aandsliv.⁶

Scharling evner her både at se, hvor Grundtvig tager afstand fra romantikken, men han angiver samtidigt også, hvad Grundtvig tager med fra den.

Samtidigt med, at Langgaard kritisk forholder sig til tidsåndens opgør med den romantiske tradition – kritiserer i læserbrev komponisten Knud Aage Riisagers afstandstagen til den gamle romantiske musik - Gade mf.l. og samtidigt med at samme Langgaard fortsat skriver romantiske sange, men i stigende grad også med Viinholts ord skaber romantisk musik, som får en tur i det 20. århundredes heksekedel, så arbejder Scharling samtidigt med sit værk om Grundtvig og Romantikken. Begge er de vendt mod en enøjet ny tid, og vendt mod faren for åndelig armod og gold materialisme.

Scharling tager Grundtvigs tilskyndelser til sig fra romantikken, holder fast i det som han afslutningsvist i afhandlingen kalder for den nødvendige koncentration og vidde, som gælder for det at være kirke. Her angives så også det problem, som Scharling i 1947 finder kirken står i:

I denne Forbindelse mellem Koncentration og Vidde ligger en Arv fra baade Grundtvig og Schelling til vor egen Tid. Det er netop Nutidskirkens Problem: paa den ene Side at undgaa Kristendommens Udflyden i Almenreligiøsitet, paa den anden

⁶ Grundtvig og Romantikken, 253.

Side at undgaa Kirkens Isolation overfor det almindelige Aandsliv og Folkeliv.

Mod det første har Karl Barth advaret os paa en eftertrykkelig Maade. Men lige saa vist er det, at hvis man fastholder Kristendommen som et isoleret Stykke Virkelighed uden Forbindelse med ens øvrige Virkelighedserkendelse og afsondret fra ens rent menneskelige Liv, saa arbejder man paa den Isolation af Kirken, som hindrer den i dens store Kald: at bringe evangeliet til Tidens Mennesker.⁷

Jeg sætter virkelig pris på disse ord hos Scharling og finder dem stadig aktuelle. Evangeliet er ikke, hvad som helst, men omvendt er der også noget. f.eks. i Hauchs romantiske digt *I bjerget*, som Langgaard satte musik til i 1948/49, og som vi hørte sangeren Simon Duus kraftfuldt synge torsdag aften i Sct. Catherine kirke, som har betydning og er værdifuldt. Dette omkvæd: "men vist hun (bjerget) efter solen længes", har også sin gyldighed, - det at længes og stræbe efter lyset - og denne stræben skal ikke bare nedgøres og begraves i kirkelig nykonfessionalisme og orthodoxi. En kirke, som gør det, ender i isolation, også i vores tid.

Langgaard og Scharling, deres indbyrdes sympati, bygger, for mig at se, på en fælles interesse for romantikken og den romantiske tradition, en teologisk og musikalsk verden, præget af kristentro og menneskeliv, og her ikke mindst af en stærk forbindelse mellem menneskets længsel og det kristne håb. Var de begge optaget af det romantiske, så var de samtidigt også begge optaget af eskatologien, dvs. læren om de sidste tider, om dom, lyn og torden, destruktion og håb.

Scharlings sidste omfattende teologisk arbejde var den meget lange artikel i Grundtvigstudier *Kristi genkomst og kødets opstandelse. Det eskatologiske hos Grundtvig*. Det er et arbejde, som mig bekendt begynder samtidigt med at Langgaard skrev orgelværker *Som Lynet er Kristi Genkomst* (1948), *Begravet i helvedet*(1947) og for kor og orkester: *Tordner det fra Mørkets sky*(1951).

Begge, både Scharling og Langgaard, ville med henholdsvis ord og musik, andet og mere end stille søndagsmusik i Ribe.

⁷ ditto, 256

Menneskeliv og kristenliv

Forholdet mellem menneskeliv og kristenliv, mellem koncentration om kirkens budskab og vidde i sans for menneskers liv og forestillingsverden, spiller også en rolle i flere af de breve fra Ribe bispegård, som indleder Ribe Stiftsårhbøger, i Scharlings periode fra 1939 til 1949.

Accenten ligger forskelligt, men hele tiden mærker man denne nødvendige sejllads mellem koncentration/fokus på evangeliet og så samtidig sans for menneskers rørelse. Det er, hvad optager Scharling. Her sejles mellem den jødisk-kristne arv og den hellenistiske moderne verden, mellem kristendom, romantik og en ny tid.

Her kan der så være grund til at komme med en også kort omtale af domprovsten her ved Ribe domkirke, nemlig Carl Villiam Grønbæk. Grønbæk var ud over sin præstegerning kendt for sit arbejde på det religionspsykologiske område, en pioner indenfor dette felt, og siden også stærkt interesseret i udviklingspsykologi. Han blev internationalt kendt i Die internationale Gesellschaft für Religionspsychologie. Han skrev disputatsen *Om beskrivelsen af religiøse oplevelser*, som han forsvarede for den teologiske doktorgrad i 1936. I 1951 udgav han *Psykologiske tanker og teorier hos Grundtvig*. Han var som allerede nævnt, medskaber af Grundtvigselskabet i 1947. Og så skrev han de almentilgængelige bøger *Barnets religiøse verden* og *Det religiøse i alderdommen* (1943). Jeg vil gerne give et eksempel fra den sidste nævnte udgivelse, altså om det religiøse i alderdommen:

Den gamles Bøn er først og fremmest Aftenbønnen. Natten kommer, men ofte bliver Hvilen ikke lang. Søvn er uregelmæssig. Der er ikke så få Gamle, som har vanskeligt ved at sove. Når De har sovet et par timer, vaagner de igen. men Den, som lever i Troen paa sin Gud og Frelser, har en Rigdom at ty til i Nattens Stilhed. Han er ikke overladt til sine egne Tanker, selv om de også så stærkt gør sig gældende, og selv om De igen kan volde Uro. Han har nogle skriftsteder, som han har lært sig en Gang, og som han atter og atter har fordybet sig i. Han har især nogle Salmer, ligesom det overhovedet i Alderdommen træder tydeligt for dagen, hvor vigtigt det er at kunne mange Salmer udenad. Nogle, som endnu har evnen til at lære udenad i behold, nøjes ikke med de gamle Salmer, som De længe maaske helt fra Barndomstiden har kendt, men giver sig til at

lære nye. Hvis vi gennemtænkte denne sag, vilde vi sætte noget ind paa baade selv at lære Salmer udenad og hjælpe dem, vi har med at gøre til det samme. Ja, så kommer altså disse Salmer i den mørke stille Nat. Og det er ikke blot Salmerne, der kommer. Gennem dem, virker Guds Aand – til trøst og Styrke. sammen med dem, i dem kommer Gud selv. De er blevet til Guds ord for et Menneske. Gud taler gennem dem. Og ved hjælp af Salmevers der ikke blot er gammekendte, men også er gammelkære, kan et menneske ligge og tale med Gud, mens Nattens Timer skrider.⁸

Mennesket skal holde sig til Vor Herre, og har glæde af både skriften og salmerne, skriver Grønbæk således i 1944, og året efter i 1945 svarer biskop Scharling selv i sit brev i stifttbogen på det spørgsmål, han indledningsvist stiller: Hvad har vi lært af krigen, de fem mørke besættelsesår.

For Scharling er kernepunktet, at menneskets skal holde sig til Gud og tjene Gud. I den af Gud givne nære tilknytning til Gud undgår mennesket nemlig at falde enten i en ringeagt for hele det menneskelige åndsliv eller modsat at falde i den fælde at selvstændiggøre det menneskelige i en grad så humaniteten ophøjes, og kan man tilføje, så der kun alt for let bliver plads til en totalitær ideologi.

Scharling forsøger under inspiration fra henholdsvis biskop H.L. Martensen (1808-1884) (hvis billede hang på hans kontor) og den svenske teolog, religionshistoriker, og ærkebiskop Nathan Söderblom (1866-1931), positivt at formulere, hvad er vigtigt for forholdet mellem kirke og folk. Det er vigtigt, skriver han:

at Kristendommen har Bud til hele Mennesket, at først det Syn på Livet, der tager Gud og Evigheden med, giver Mening og Sammenhæng i hele det Menneskelige Aåndsliv, og at det humane alene derfor ikke er i Stand til at bære et Folk.⁹

I 1945 i sit brev fra bispegården slutter Scharling da sit brev med at konkludere, at det er jo godt, hvis kirken under de fem besættelsesår er kommet til at stå i folkets midte, men kun hvis det er med evangeliet. Ellers

⁸ Villiam grønbæk, Kristendom hos Gamle, O. Lohses Forlag Eftf.,1944.,105-06

⁹ Ribe stiftsbog 1945,5.

er det jo lige meget. Og han formaner om, det vigtige i, at kirken er med til at præge den ånd, der råder, så alt ikke ender i åndløs materialisme.

Året før i 1944 skriver han i sit brev fra Ribe bispegård om den bekymring i tiden, at kirken udskiller sig fra folkets almindelige liv. Kirken må ikke blive en specialitet, elitær, sekterisk og ligegyldig og uden betydning for den største del af befolkningen. Men omvendt skal man ikke skære kristendommen til i sådan grad, at man fjerner alt det, som kan forekomme anstødeligt for nutidsmennesket, og erstatte det med f.eks. mere fornuftsprægede dogmer.

Kristendom må, som tidligere nævnt, ikke forveksles med almenreligiøsitet. Evangeliet er med Scharlings ord: "noget Andet og mere end de fromme Tanker og Følelser som Mennesket af naturen bærer i sig selv"¹⁰ Men som allerede sagt flere gange, så er der for ham ikke kun tale om to fronter, for Kristus binder de to fronter sammen. Han skriver: "Vil ikke en Sejr paa den ene Front (Kristendommens Udflydning i Almenreligiøsitet) nødvendigt føre til nederlag paa den Anden (Kirkens isolering)?"¹¹. Netop Kristustroen samler for ham de to fronter, fordi Gud i Kristus gør det guddommelige tilgængeligt og nærværende lige her¹².



Lad mig i dette lille indlæg slutte med gudstjenesten den 25. maj 1948, en festgudstjenesten, hvor man her i byen fejrede Ribe Stifts første 1000 år. Ruud Langgaard spillede ved festgudstjenesten, som blev radiotransmitteret i hele Norden. Kongefamilien og en række gejstlige var til stede.

Salmerne var: *Den signede dag med fryd vi ser. Kirken den er et gammelt hus, Behold os, Herre, ved dit ord og Guds ord det er vort arvegods.* Salmer, der angav dagens festlige og højtidlige præg, og som understregede den historiske arv og kirkens grundlag.

Langgaard har måske nok siddet den dag og haft lidt svært ved at skjule sin skuffelse over at han ikke skal spille den samme aften til koncerten. Han har svært ved at holde sin vrede tilbage. Valget er i stedet faldet på

¹⁰ Ribe Stiftsbog 1944, 6

¹¹ Ribe Stiftsbog 1944,6

¹² Her mangler jeg at nærlæse Scharling, for at finde flere ord for, hvad han siger, når han siger Kristus holder de to fronter sammen, eller han binder dem sammen.

organist Finn Viderø, som er kommet til byen sammen med Københavns drengekor, men på denne festdag, da Langgaard med fuld koncentration sætter sit pompøse præludium *In Domum Domini an*, tænker jeg alligevel, at han må have følt, at Ribe var verdens centrum.

Og da salmesangen sætter i med *Den signede dag*, så forestiller jeg mig også, at både biskop Scharling og Rued Langgaard blev bekræftet i - ja forstod det vigtige i, med salmens ord, at takke Gud, vor Fader god, som lærken i morgenrøde, for dagen, Gud oprinde lod, for livet, han gav af døde”.

De havde begge sans for spændingen mellem kristentro og romantikken, men var næppe i tvivl om, at den rejse, som mennesket gør er ”til vort fædreland”. Jeg er sikker på, at Scharling med lethed kunne synge ”hvor vi frydelig der til evig tid, med venner i lys vi tale”, mens Langgaard nok i højere grad følte, hvad han skrev på noden til Hermod: Der er noget i baglås, som ingen forstår.